

A.Lysenko

THE ATTEMPTS TO SOLVE AGRICULTURAL MATTERS BY GOVERNMENTS OF A. DENIKIN AND P. WRANGEL

In the article is made an attempt to analyze the position of Chiefs of the Volunteer Army A. Denikin and P. Wrangel and Special Meeting on the issue of conducting reforms in the agricultural sector in 1919 and to explore the specific historical conditions in which their governments have developed and made attempts to achieve its updated draft law that could solve the problem of agricultural land ownership on the areas controlled by the White army. The question of land ownership was in the focus of the problem concerning support by the Ukrainian peasantry of a military-political regime that claimed supremacy in Ukrainian lands.

Because of the dependence of the White Guard regimes from the members of the nobility and wealthy citizens, A. Denikin, P. Wrangel failed in satisfaction of the desires and aspirations of the poor and also middle class peasants. Accordingly, the proposed projects of the problem of land redistribution solution were half-hearted and lost compared to communist agitation, resulting in lack of confidence to the general peasantry. Agricultural Policy of White Guard governments caused the rapid collapse of regimes and Generals Anton Denikin and Petro Wrangel.

Keywords: *A. Denikin, P. Wrangel, General, Empire, Special Meeting, privately owned plots, army.*

УДК 904(477.81)''09/11''(045)

Ю.М. Нікольченко, О.В. Головка

ЛІТОПИСНА МУРАВИЦЯ В АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті розглядаються результати багаторічних археологічних досліджень городища літописної Муравиці. Аналізується комплекс матеріалів доби міді і бронзи, пам'ятки ранніх слов'ян та літописної Муравиці періоду Київської Русі.

Дається характеристика споруд, речових знахідок, уточнена хронологія поселення, проголошена нова точка зору щодо особливостей соціально-економічного і культурного розвитку населення фортеці у X–XII ст.

Ключові слова: *Волинь, Муравиця, городище, археологічні дослідження, доба міді і бронзи, ранні слов'яни, Київська Русь, літописне місто, фортеця, житла, господарські споруди, речові комплекси.*

На Західній Волині, у басейні Ікви, правої притоки Стиру, відомі десятки археологічних пам'яток, які розкривають історію заселення цього регіону України з найдавніших часів до середини XIV ст. До них належить і городище давньоруського літописного міста Муравиця. На цій території літописи згадують ще п'ять міст: Лучеськ, Жидичин, Небль, Перемиль, Чорторийськ [13, с. 59; 6, с. 111, 119, 125, 147].

Єдине повідомлення про Муравицю знаходимо у Київському літописі під 1149 роком у зв'язку з міжусобною війною Ізяслава Мстиславича з Юрієм Довгоруком, який у той час княжив у Києві [7, с. 227].

Городище літописної Муравиці знаходиться у північно-західній частині райцентру Млинів Рівненської області. Короткі відомості щодо пам'ятки знаходимо у В.Б. Антоновича [1, с. 78]. У 1931 р. його обстежили польські археологи [16, с. 231–260].

Опис пам'ятки був проведений у 1960 р. експедицією по вивченню фортець під керівництвом П. О. Раппопорта [10, с. 58–59]. А перші розкопки городища здійснив у

1965 р. І. К. Свешніков [14]. З 1976 р. дослідження Муравиці були продовжені археологічною експедицією Рівненського обласного краєзнавчого музею під керівництвом Ю. М. Нікольченка і Б. А. Прищепи [9].

Для побудови давньої фортеці використали природний останець заввишки 6–8 м у долині правого берега Ікви, що є правою притокою Стиру. Вона складається з двох частин. У південно-західній – знаходиться невелике укріплення неправильної округлої форми розміром 25 x 35 м, загальною площею 1200 кв. м. Друга площадка значно більша, вона чотирикутна у плані, розміром 85 x 85 м., загальною площею 7200 кв. м.

На меншій, південно-західній, по периметру зберігся вал заввишки 1–1,5 м і завширшки 5–7 м. Від іншої частини останця цю площадку відділяє глибокий рів завширшки 15 м. Рів перетинає земляний насип, вірогідно по ньому проходила вузька дорога, що сполучала обидві частини фортеці.

Найдавніші поселення існували на вище означеній території у мідному і бронзовому віках (нижній культурний шар пам'ятки). Середній культурний шар і пов'язані з ним об'єкти відносяться до раннього середньовіччя. Поселення ранніх слов'ян виникло не пізніше VIII ст. Основні відклади середнього культурного шару сформувалися протягом X–перш. пол. XII ст. Нашарування верхнього культурного шару відносяться до пізнього середньовіччя.

Ранні знахідки з розкопок Муравицького городища належать до пам'яток лендельської культури мідного віку. Поява пам'яток цієї культури на території сучасної України пов'язана з переселенням у середині IV тис. до н. е. давніх землеробів з басейну Дунаю через Західні Карпати у Центральну Європу, а звідти частина населення заселила землі Прикарпаття і Волині [3, с. 4].

Наступний етап заселення Муравицького городища представлений об'єктами стжижовської культури шнурової кераміки. Пам'ятки цієї культури концентруються у межах Волинської височини від Горині до Західного Бугу та у східній частині Люблінської височини на території Польщі. Вона датується 1800–1600 рр. до н. е. [12, с. 68–74]. Під час розкопок Муравицького городища виявлені два житла та п'ять майстерень з обробки кременю стжижовської культури [13, с. 75].

Під час спорудження Муравицької фортеці давні поселенці максимально використали переваги ізольованого окремого підвищення, надійно захищеного річкою та заболоченою заплавою. Краї підвищення мають значну крутизну, вірогідно, в давнину вони були штучно підрізані і доповнені дерев'яними конструкціями по краю площадки. Крім того, в південній частині височини було виділено невелику площадку, яку захищали глибокий рів та земляний вал по периметру. Загальна схема плану малої площадки підпорядкована конфігурації тієї частини останця, на якому укріплення було збудоване.

Укріплення Муравиці є результатом діяльності слов'янського населення, яке проживало тут у ранньому середньовіччі протягом кількох століть. Це створює труднощі їхньої інтерпретації для кожного будівельного періоду. Тому слід детальніше зупинитись на загальній характеристиці укріплень ранньосередньовічних слов'янських городищ Волині. В оборонних спорудах IX–X ст. важливе значення мали природні перешкоди, які створював рельєф місцевості, із штучних земляних споруд найбільше значення мали вали та рови, підрізка схилів пагорбів.

На Волинській височині відомі й інші фортеці IX–X ст., які, подібно до Муравицького городища, збудовані на окремих підвищеннях. У поліських районах на останцях у заплавах рік розташовані городища поблизу сіл Городець, Гуща, Дюксин, Залужжя [10, с. 63]. Для укріплень використовували вершини окремих підвищень. Такі городища відомі поблизу сіл Варковичі, Затурці, Іваничі [10, с. 33–34].

В IX–X ст. на Волині були поширені невеликі округлі городища, площадка яких захищена кільцевим валом, подібно до південної площадки Муравицького городища. До цього типу відносяться пам'ятки біля сіл Бабка, Городець та смт. Зарічне [10, с. 76–77].

Наведені аналогії роблять цілком вірогідним припущення, що південне укріплення Муравиці могло бути споруджене вже в IX–X ст. Такої ж думки дотримувався і М. П. Кучера [5, с. 141]. На думку авторів статті, у XI–XII ст. літописна Муравиця включала фортецю, яка складалася з дитинця (південна площадка) та окольного города (північна площадка), а також посад, розташований на мисоподібних виступах правого берега Ікви на північ і схід від фортеці.

За матеріалами археологічних досліджень старожитності ранніх слов'ян з Муравиці віднесені нами до трьох етапів розвитку. Перший, ранній слов'янський – репрезентують матеріали та знахідки з нижнього горизонту середнього культурного шару. Другому і третьому – відповідають відклади нижнього і верхнього горизонтів середнього культурного шару. Нижня дата раннього слов'янського етапу за матеріалами визначається часом не пізніше VIII ст. Знахідки ліпних і ранніх кружальних горщиків у культурному шарі вказують, що це поселення існувало в IX ст. Відклади нижнього горизонту (другого етапу) датовані X–початком XI ст., а відклади верхнього горизонту (третього етапу) – XI–перш. пол. XII ст.

Важливим завданням під час дослідження пам'ятки було визначення абсолютної хронології давньоруських відкладів культурного шару поселення. Проведений аналіз виявлених тут об'єктів і речових комплексів дозволив розділити його на два горизонти – нижній і верхній. У кожному з горизонтів, у свою чергу, виділені ранні і пізні комплекси, разом із знахідками періоду ранніх слов'ян вони відповідають п'ятьом будівельним періодам.

До першого – належить одне житло ранніх слов'ян VIII ст. Комплекси X–поч. XI ст., що пов'язані з нижнім горизонтом середнього культурного шару, поділяються на два будівельні періоди. До більш раннього віднесено 6 жител; до пізнішого – 5 жител. Комплекси XI–перш. пол. XII ст. також поділяються на два будівельні періоди: ранній і пізній.

Всього під час досліджень Муравицького городища відкрито 15 жител. Всі вони мали основу, заглиблену у материковий ґрунт. Зустрічаються житла з котлованами прямокутної і квадратної форми (з різницею довжини сторін до 0,2 м). Сім жител мають площу від 10 до 15 кв. м.

Глибина котлованів встановлена у 13 житлах. Підлога більшості з них знаходилася на відмітках 0,8–1,2 м від рівня давньої денної поверхні. Значну глибину (1,8–1,9 м) мав лише котлован одного житла. У трьох житлах глибина котлованів не перевищувала 0,5 м. Зазначимо, що два з них відносяться до заключного періоду існування літописної Муравиці.

Житла орієнтовані за сторонами світу (Північ-Південь) стінами (10 будівель), або ж кутами (5 будівель). Аналогічне планування жител була характерна для східних слов'ян до XII ст. включно [11, с. 138].

Ями господарського призначення виявлені у шести житлах. В будівлях переважно влаштували по одній ямі, але в одному з жител їх було три.

Печі збереглися в одинадцяти житлах. Вони відносяться до чотирьох типів: глинобитні, кам'янки, кам'яно-глиняні та у вигляді ніш, тобто вирізані у стінці за межами котловану будівлі. Печі перших трьох типів будувалися на рівні підлоги у кутку житла, вони повернуті щелепами вздовж однієї із сторін.

У житлах Муравиці переважають глинобитні печі. Вони досліджені у семи будівлях. Час їхнього спорудження охоплює усі періоди розвитку Муравиці – від ранніх слов'ян до XII ст. У плані печі підковоподібні або округло-прямокутні (у останніх

стілки, які повернуті до стін житла, прямі, а дві інші – округлі у плані). Їхні розміри коливаються від 0,9 x 1,1 м до 1,1 x 1,3 м. У житлі ранніх слов'ян знаходилась найменша піч, її розміри – 0,9 x 0,9 м. А найбільша піч мала розміри 1,5 x 1,7 м. Максимальна висота, на яку збереглися стінки печей – 0,75–0,9 м. Ймовірно, їхня первісна висота може бути визначена у межах 0,8–1 м.

Єдина піч-кам'янка була відкрита в одному житлі. А кам'яно-глиняні печі виявлені у двох житлах. Зазначимо, що ці три житла відносяться до одного будівельного періоду, вони змінюють більш ранні будівлі з глинобитними печами нижнього горизонту середнього культурного шару. Будівлі з такими печами, вирізаними у стінках котлованів, зустрічаються у XI–XII ст. на Волині та в інших землях Південно-Західної Русі [8, с. 28–29].

Житла Муравицького городища у конструктивному відношенні майже не змінюються від VIII до XII ст. Лише глибина котлованів стає значно меншою у пізніших житлах та на одному з етапів розвитку фортеці з'являються кам'яні та кам'яно-глинобитні печі. Співіснування кількох типів печей, можливо, пов'язане з проникненням на територію між Горинню і Стиром населення з інших регіонів Київської Русі, де традиції використання печей-кам'янок відомі ще в ранній слов'янський час (Подністров'я, Південне Побужжя, басейн Случі) [2].

На Муравицькому городищі досліджено одинадцять господарських ям. У плані вони округлі, або овальні, діаметром, у середньому – 1,2–2,4 м, завглибшки 1,4–2,8 м. Котловани у перетині переважно конусоподібні, лише у двох випадках мали циліндричну форму.

До виробничих об'єктів відноситься піч для випалу кераміки. Вона однокамерна, внутрішній об'єм камери мав постійне перекриття і димовідвідний пристрій [9, с. 26]. На тій же ділянці, де було виявлено піч для випалу кераміки, досліджено ще одну піч, пов'язану з обробкою заліза. Вона за формою подібна до звичайних глинобитних печей, але на відміну від останніх, її стінки під дією високої температури перетворились на шлакоподібну масу. До того ж у самій печі та поряд з нею зібрані залізні криці і шлаки. Цей об'єкт, на нашу думку, можна визначити як залишки ковальського горна.

Матеріальна культура жителів міста представлена широким асортиментом ліпної і кружальної кераміки, знарядь праці сільського господарства та промислів, деревообробними та іншими інструментами, універсальними знаряддями, побутовими речами, зброєю, спорядженням вершника та верхового коня, виробами декоративно-прикладного мистецтва: з кольорових металів, скла, кістки, рогу, каменю. У комплексах присутні уламки амфор з грецьких полісів Північного Причорномор'я.

Знахідки X–XII ст. з Муравиці ілюструють більшість рубрик археологічної характеристики малого міста Київської Русі, розроблених А. В. Кузою [4, с. 51]. Проте у середині XII ст. воно занепадає. Обставини, за якими Муравиця згадується у літописі, а також археологічні дані дозволяють стверджувати, що фортеця була зруйнована у 1149 р. під час походу Юрія Довгорукого на Волинь. З цього часу головним адміністративно-політичним центром в середній течії Ікви стає місто Дубен [7, с. 155, 227, 439].

Подальші дослідження унікального, за своїм складом, комплексу пам'яток Муравицького городища дозволять відкрити нові сторінки в історії і культурі стародавнього населення Західної Волині.

Список використаної літератури

1. Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии / В. Б. Антонович // Труды XI Археологического съезда – Москва, 1901.– Т. I ; Antonovich V. B. Arkheologicheskaya karta Volynskoy gubernii / V. B. Antonovich // Trudy XI Arkheologicheskogo sezda – Moskva, 1901.– Т. I.

2. Звіздецький Б. А. Будівлі селища Гульськ та їх значення для вивчення соціально-економічного феномену поліського села кінця I тис. / Б. А. Звіздецький, І. А. Готун // Археологія. – 1997. – №2. – С. 32–52 ; Zvzdetskyi B. A. Budivli selyshcha Hulsk ta yikh znachennia dlia vuvchennia sotsialno-ekonomichnoho fenomenu poliskoho sela kintsia I tys. / B. A. Zvzdetskyi, I. A. Hotun // Arkheolohiia. – 1997. – №2. – S. 32–52.
3. Конопля В. М. Лендельская культура / В. М. Конопля // Археология Прикарпатья, Вольни и Закарпатья (энеолит, бронза и раннее железо). – Киев, 1990. – С.4–17 ; Konoplya V. M. Lendelskaya kultura / V. M. Konoplya // Arkheologiya Prikarpatyua, Volyni i Zakarpatyua (eneolit, bronza i rannee zhelezo). – Kiev, 1990. – S.4–17.
4. Куза А. В. Малые города Древней Руси / А. В. Куза. – Москва : Наука, 1989. – 168 с. ; Kuza A. V. Malye goroda Drevney Rusi / A. V. Kuza. – Moskva : Nauka, 1989. – 168 s.
5. Кучера М. П. Слов'яно-руські городища VIII–XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем / М. П. Кучера. – Київ : ІА НАНУ, 1999. – 252 с. ; Kuchera M. P. Sloviano-ruski horodyshcha VIII–XIII st. mizh Sanom i Siverskym Dintsem / M. P. Kuchera. – Kyiv : IA NANU, 1999. – 252 s.
6. Кучінко М. М. Археологічні пам'ятки Волині / М. М. Кучінко, Г. В. Охріменко. – Луцьк : Вежа, 1995. – 167 с. ; Kuchinko M. M. Arkheolohichni pamiatky Volyni / M. M. Kuchinko, H. V. Okhrimenko. – Lutsk : Vezha, 1995. – 167 s.
7. Літопис Руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; відп. ред. О. В. Мишанич. – Київ : Дніпро, 1989. – 591 с. ; Litopys Ruskyi / per. z davnorus. L. Ye. Makhnovtsia; vidp. red. O. V. Myshanych. – Kyiv : Dnipro, 1989. – 591 s.
8. Нікольченко Ю. М. Культура населення Погориння X–XIII століть за матеріалами літописного Дорогобужа / Ю. М. Нікольченко. – Рівне: Евен, 1998. – 225 с. ; Nikolchenko Yu. M. Kultura naseleння Pohorynnia X–XIII stolit za materialamy litopysnoho Dorohobuzha / Yu. M. Nikolchenko. – Rivne: Even, 1998. – 225 s.
9. Прищепя Б. А. Муравицьке городище / Б. А. Прищепя, Ю. М. Нікольченко. – Маріуполь : Рената, 2001. – 79 с. ; Pryshchepa B. A. Muravytske horodyshche / B. A. Pryshchepa, Yu. M. Nikolchenko. – Mariupol : Renata, 2001. – 79 s.
10. Раппопорт П. А. Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв. / П. А. Раппопорт // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1967. – № 140 ; Rappoport P. A. Voennoe zodchestvo zapadnorusskikh zemel X–XIV vv. / P. A. Rappoport // Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR. – 1967. – № 140.
11. Раппопорт П. А. Жилище / П. А. Раппопорт, Б. А. Колчин, Б. А. Борисевич // Археология СССР. Древняя Русь. Город, замок, село. – Москва, 1985. – С.136–154 ; Rappoport P. A. Zhilishche / P. A. Rappoport, B. A. Kolchin, B. A. Borisevich // Arkheologiya SSSR. Drevnyaya Rus. Gorod, zamok, selo. – Moskva, 1985. – S.136–154.
12. Свешников И. К. Стжижовская культура / И. К. Свешников // Археология Прикарпатья, Вольни и Закарпатья (энеолит, бронза и раннее железо). – Киев, 1990. – С. 68–74 ; Sveshnikov I. K. Stzhizhovskaya kultura / I. K. Sveshnikov // Arkheologiya Prikarpatyua, Volyni i Zakarpatyua (eneolit, bronza i rannee zhelezo). – Kiev, 1990. – S. 68–74
13. Свешніков І. К. Довідник з археології України: Ровенська область / І. К. Свешніков, Ю. М. Нікольченко. – Київ : Наукова думка, 1982. – 114 с. ; Svieshnikov I. K. Dovidnyk z arkheolohii Ukrainy: Rovenska oblast / I. K. Svieshnikov, Yu. M. Nikolchenko. – Kyiv : Naukova dumka, 1982. – 114 s.
14. Свешніков І. К. Археологічні дослідження в селі Муравиця / І. К. Свешніков, В. М. Петегірич // Археологія. – 1978. – № 27. – С.79–86 ; Svieshnikov I. K. Arkheolohichni doslidzhennia v seli Muravytsia / I. K. Svieshnikov, V. M. Petehyrych // Arkheolohiia. – 1978. – № 27. – S.79–86.

15. Терський С. В. Обстеження городищ княжої доби на Волині в 1986–1991 роках / С. В. Терський // Наукові записки. Львівський історичний музей. – Львів, 1993. – Вип. 1. – С. 41–67 ; Terskyi S. V. Obstezhennia horodyshch kniazhoi doby na Volyni v 1986–1991 rokakh / S. V. Terskyi // Naukovi zapysky. Lvivskiy istorychnyi muzei. – Lviv, 1993. – Vyp. 1. – S. 41–67.

16. Rauhut L. Wczesnośredniowieczne materiały archeologiczne z terenów Ukrainy w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie / L. Rauhut // Materiały wczesnośredniowieczne. – 1960. – T. V. – С. 231–259.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2016 р.

Y. Nikolchenko, A. Golovko

CHRONICLES MORAVICA IN ARCHAEOLOGICAL RESEARCH

The article discusses the results of years of archaeological research of ancient settlement of annalistic Moravec. Examines the complex materials of the epoch of copper and bronze age, monuments of the early Slavs and Moravec chronicle of Kievan Rus period.

The characteristic structures, physical findings, refined the chronology of the settlement, proclaimed a new point of view on socio-economic and cultural development of the population of the fortress in X–XII art.

In the XI–XII art. the city Morawica included the fortress, which consisted of the citadel (South site) and adjacent buildings (North area), and trades areas in Isopoda speeches of the right Bank of the Ikva river on the North and East of the fortress.

According to the materials of archaeological research of the ancient times of the early Slavs with Morawitz related to three stages of development. First, rangelow Jansky – are materials and finds from the lower horizon of the middle of the cultural layer. The second and third answer of the deposits of the lower and upper horizons of the cultural layer of the middle. Date lower stage of early Slavic materials is determined by the time not later than the VIII century. Finds of stucco and early krugolina pots in the cultural layer suggest that this settlement existed in the IX century. The deposits of the lower horizon (second stage) dates back to the X–beginning of XI century, and the deposits of the upper horizon (third stage) – hee before. Paul. Article XII

Material culture of the inhabitants of the city presents a wide range of moulded and krugallee ceramics, tools of agriculture and crafts, woodworking and other tools, universal tools, household items, weapons, gear rider and riding horse, decorative and applied art from non-ferrous metals, glass, bone, horn, stone. The complexes are fragments of amphorae of the Greek city of Northern black sea coast.

Findings of X–XII CC Moravec illustrate most of the headings of the archaeological characteristics of the small city of Kievan Rus. However, in the middle of the XII century. it is in decline. The circumstances under which Moravica mentioned in the Chronicles, and archaeological data suggest that the fortress was destroyed in 1149 during the campaign of Yuri Dolgoruky in Volyn. From this period the main administrative and political centre in the middle reaches of the Ikva is the city Guben.

Further research is unique in its composition of complex of monuments Muravitsky of the settlement will open a new page in the history and culture of the ancient population of the Western Volyn.

Key words: *Volhynia, Moravica, hillfort, archaeological researches, the era of copper and bronze, the early Slavs, Kievan Rus, the chronicle a town, fortress, dwellings, economic structures, property complexes.*

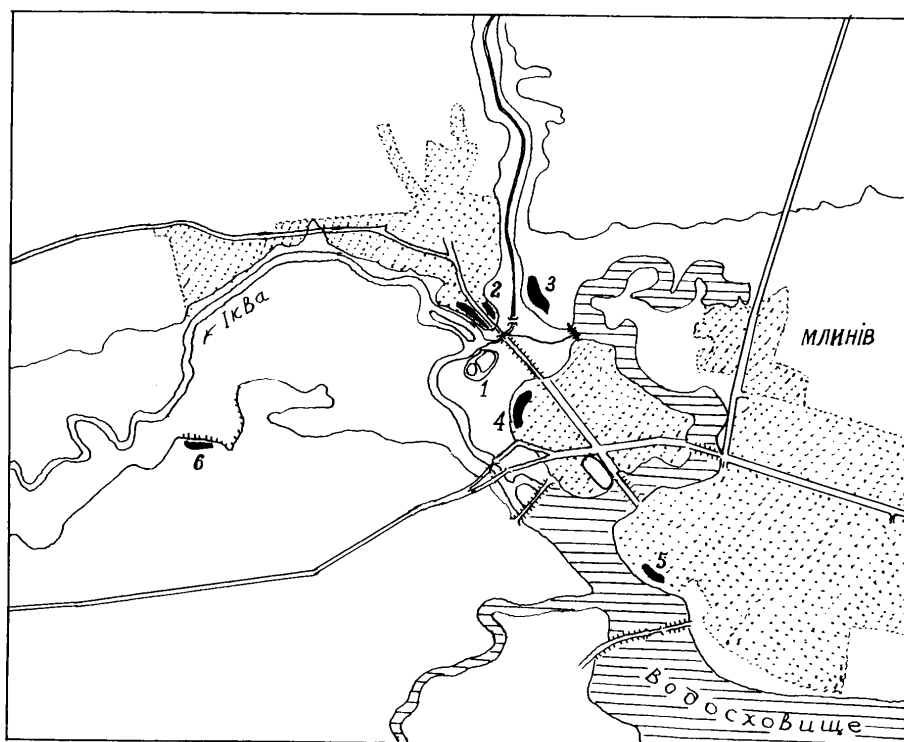

Рис. 1. Ранні слов'янські та пам'ятки Київської Русі в околицях Млинова:
1 – Муравицьке городище; 2–6 – поселення.

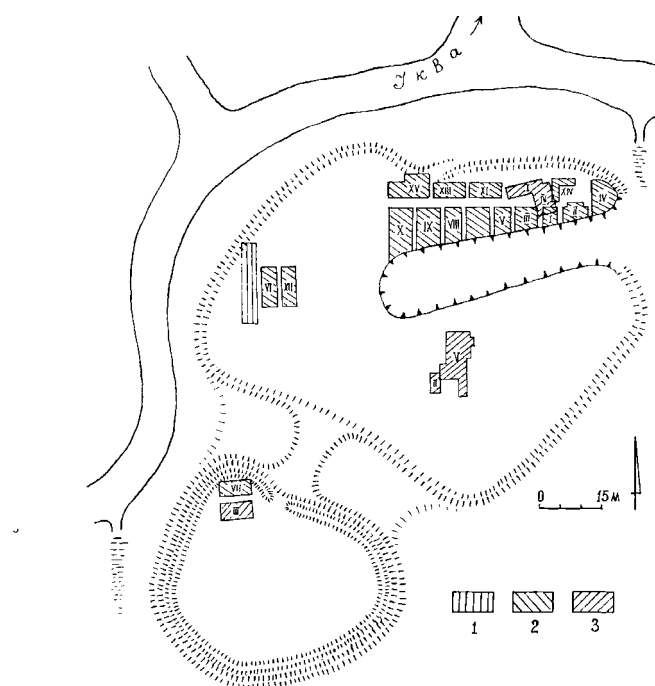

Рис.2. План Муравицького городища з позначенням розкопів:
1 – І. К. Сवेशнікова; 2 – Ю. М. Нікольченка; 3 – Б. А. Прищепи.

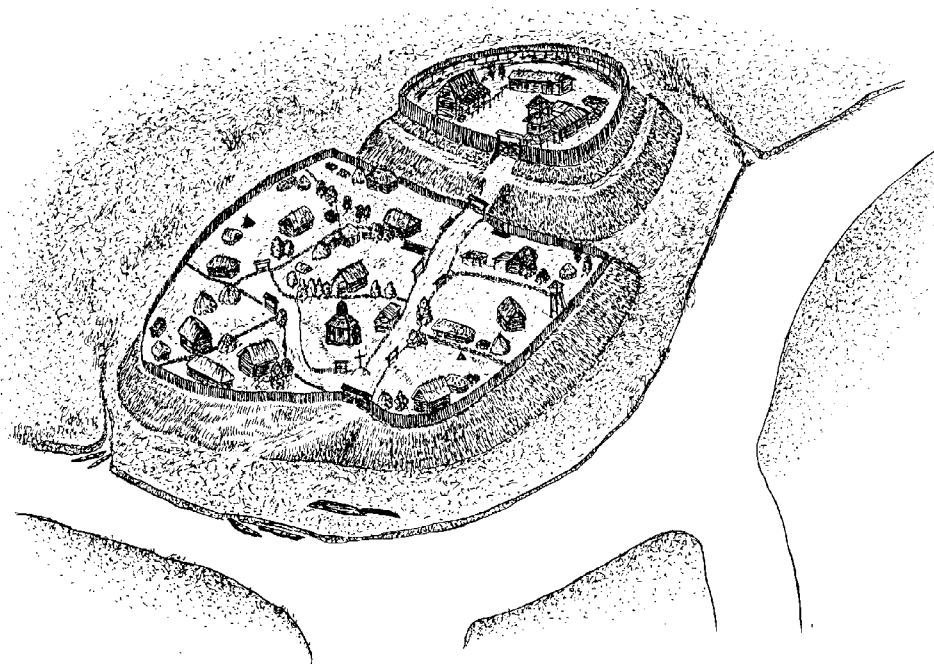

Рис.3. Муравиця у XII ст.(Графічна реконструкція Б. А. Прищепи)

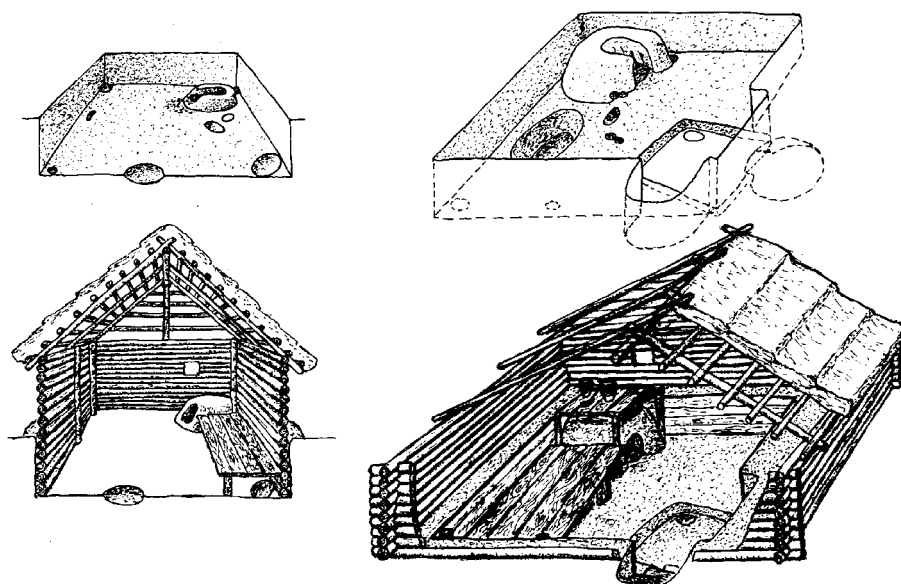

Рис.4. Графічна реконструкція жител (автор Б. А. Прищепи).

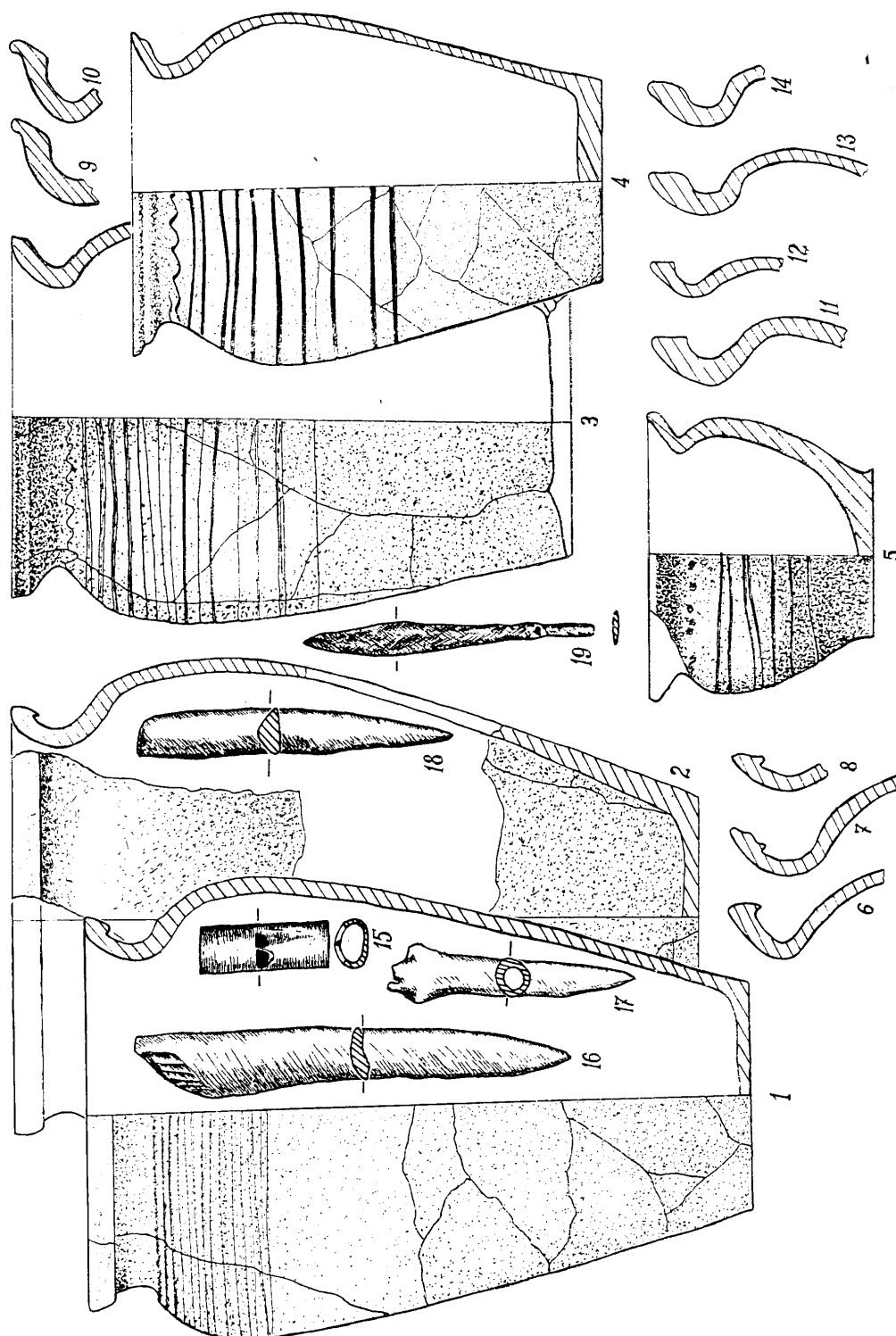

Рис. 5. 1–14 – глиняний посуд; 15 – кістяний виріб; 16–18 – кістяні проколки;
19 – залізне вістря стріли.

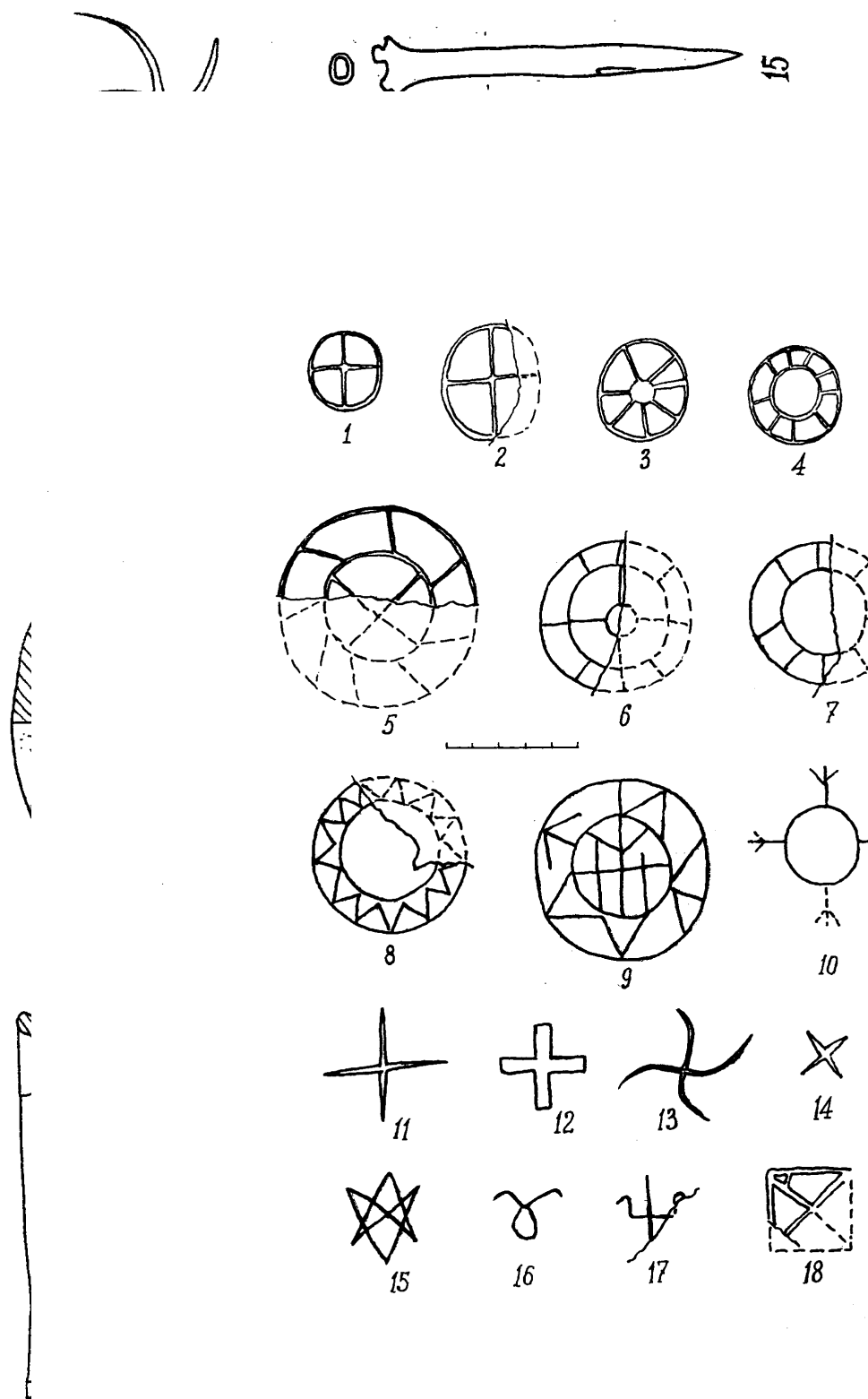

Рис. 6. 1-4 глиняний посуд; 5 – гончарне клеймо; 6, 7 – вістря стріл; 8 – руків'я; 9 – ножиці; 10 – вушко відерне; 11, 12 – ножі; 13 – прясло; 14 – виріб; 15 – проколка. 6, 7, 9-12 – залізо; 8, 14, 15 – кістка; 13 – рожевий шифер.

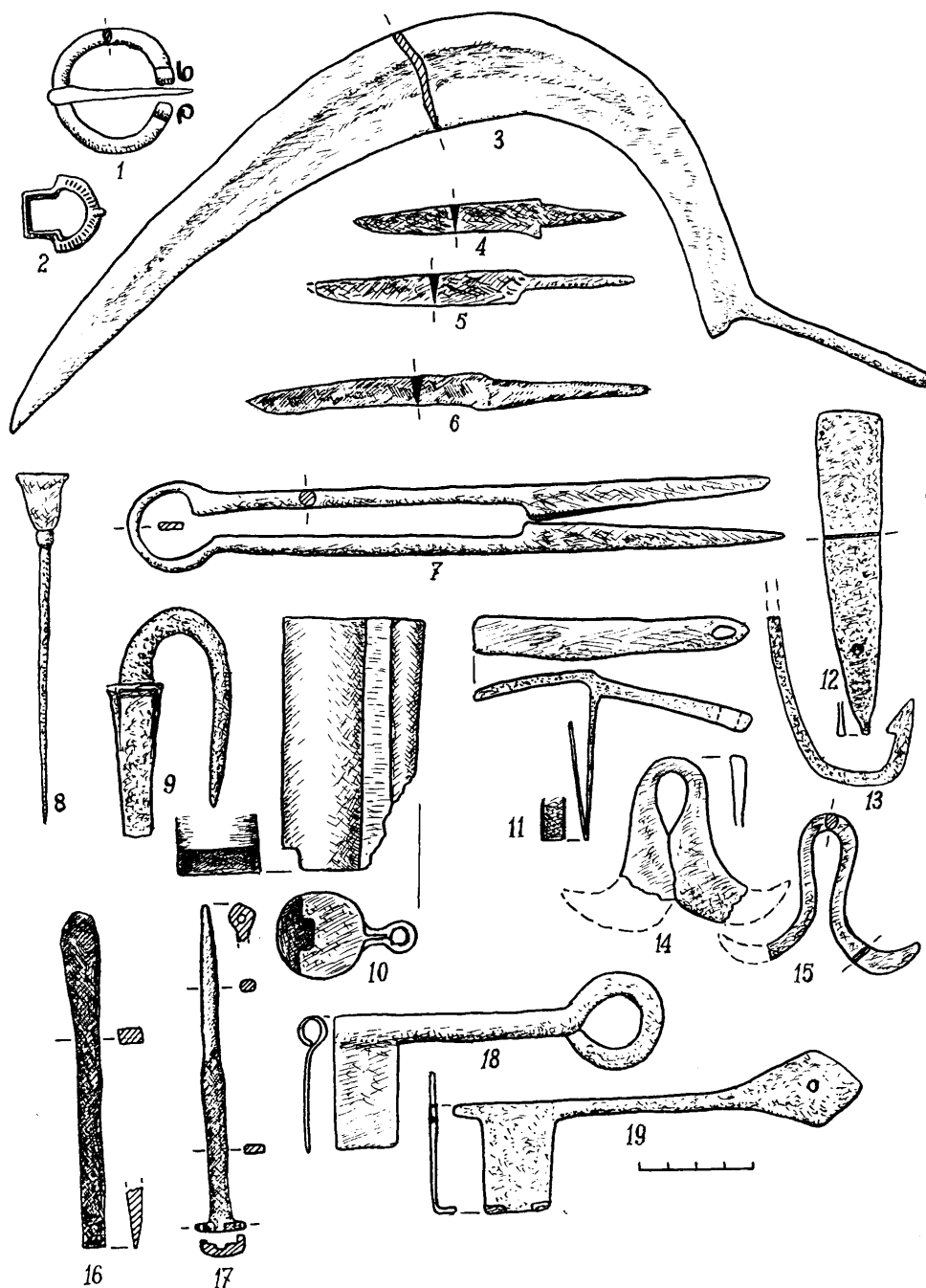

Рис.7. Металеві вироби X–XII ст.

